

YENİ DÜNYANIN BAŞLANGICI
FRANSIZ DEVRİMİ'NİN YENİ TARİHİ

JEREMY D. POPKIN

ÇEVİREN
GAMZE KARACA, ÖZGÜR BALKILIÇ

JEREMY D. POPKIN

Yazar ve tarihçi (d. 1948). California ve Harvard Üniversitelerinde öğrenim gördü. 1978’de Kentucky Üniversitesi’nde çalışmaya başladı ve 1988’de profesör oldu. Birçok üniversitede de konuk öğretim görevlisi olarak görev yaptı. Özellikle Fransız ve Haiti Devrimlerinin tarihi hakkında kapsamlı çalışmalar yapmış, bu devrimlerde köleliğin kaldırılmasıyla ilgili tartışmalara odaklanmış ve medyanın bu devrimler sırasındaki etkilerini değerlendirmiştir. Ayrıca Amerikalı Yahudiler hakkında da araştırmaları vardır. Pek çok kitap ve makalenin yazarıdır. Başlıca eserleri: *Revolutionary News: The Press in France, 1789-1799* (1990), *Concise History of the Haitian Revolution* (2012), *From Herodotus to H-Net: The Story of Historiography* (2015), *Zelda Popkin: The Life and Times of an American Jewish Woman Writer* (2023).

GAMZE KARACA

Ankara’da doğdu (1992). ODTÜ Sosyoloji Bölümü’nden mezun oldu (2014). Aynı bölümde yüksek lisans eğitimini tamamladı (2017). İspanya’da Estudis Berty Tovies’ta ve TNT Atalaya XX Laboratorio programında tiyatro eğitimi aldı (2017-2019). Hâlen ODTÜ Sosyoloji Bölümü’nde doktora eğitimine devam etmekte olup bilim sosyolojisi alanında çalışmalar yürütmektedir. Başlıca Çevirileri: *Antik Uygarlıkların Tarih Sosyolojisi* (2022, Özgür Balkılıç’la).

ÖZGÜR BALKILIÇ

ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nden mezun oldu (2003). Aynı üniversitenin Medya ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra Kanada’daki Wilfrid Laurier Üniversitesi’nde doktora derecesini aldı (2015). Hâlen Abdullah Gül Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde çalışmaktadır. Başlıca Çevirileri: *Macaristan 1919 ve 1956 Karşıdevrimin Anatomisi* (2015) *Orta Doğu’da Irk Kavramı ve Kölelik* (2017), *İktidarın Tarihi, 3. Cilt: Küresel imparatorluklar ve Devrim 1890-1945* (2017, Ali Rıza Güngen’le); *Antik Uygarlıkların Tarih Sosyolojisi* (2022, Gamze Karaca’yla); *Ne Mutlu Türk’üm Diyene* (2022).

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR

ÖNSÖZ

NEDEN FRANSIZ DEVRİMİ’NİN YENİ BİR TARİHİ? 17

1

ESKİ REJİMDE YAŞAYAN İKİ FRANSIZ 25

2

MONARŞİ, *PHILOSOPHELAR* VE HALK 56

3

MONARŞİ SÜRÜKLENİYOR 91

1774-1784

4

“HER ŞEY DEĞİŞMELİ” 108

AYAN MECLİSİ VE 1787-1788 KRİZİ

5

BİR ULUS AYAĞA KALKIYOR 131

HAZİRAN 1788-MAYIS 1789

6

TENİS KORTU DEVRİMİ 158

ESTATES GENERAL’DEN ULUSAL MECLİS’E

MAYIS-TEMMUZ 1789

7		
	HALK DEVRİMİ	177
	TEMMUZ-AĞUSTOS 1789	
8		
	“BÜYÜK KORKU” DAN HAKLAR BİLDİRGESİNE	197
	AĞUSTOS 1789	
9		
	ANAYASA YAPIMI VE ÇATIŞMA	226
	EYLÜL-ARALIK 1789	
10		
	BÖLÜNMÜŞ YENİ DÜNYA	257
	OCAK 1790-HAZİRAN 1791	
11		
	FİRARİ KRAL VE ANAYASA KRİZİ	308
	HAZİRAN-EYLÜL 1791	
12		
	İKİNCİ BİR DEVRİM	333
	EKİM 1791-AĞUSTOS 1792	
13		
	KRİZLERDEN DOĞAN BİR CUMHURİYET	379
	AĞUSTOS 1792-MAYIS 1793	
14		
	EŞİKTEKİ DEVRİM	432
	HAZİRAN-ARALIK 1793	
15		
	TERÖR EĞRİSİ	484
	OCAK-TEMMUZ 1794	

16	
CUMHURİYET’İN YENİ BAŞLANGICI	533
TEMMUZ 1794-EKİM 1795	
17	
SORUNA DÖNÜŞEN CUMHURİYET	583
EKİM 1795-EYLÜL 1797	
18	
FRUCTIDOR’DAN BRUMAIRE’E	622
EYLÜL 1797-KASIM 1799	
19	
ÖLÜM DÖŞEĞİNDEKİ CUMHURİYET	665
1799-1804	
SONSÖZ	709
DİZİN	716

ÖNSÖZ

NEDEN FRANSIZ DEVRİMİ’NİN YENİ BİR TARİHİ?

1793’ün sonunda, Amerika’nın sınır bölgesindeki yerleşim yeri Lexington, Kentucky’de, Fransız Devrimi’nden Batı dünyasının diğer herhangi bir noktası kadar uzakta olan bir matbaacı, MS. 1794 yılı için hazırlanan Kentucky Almanağı’nı yayımladı. Almananın içeriğinde gelecek yılın takvimi ve hava tahminlerinin yanı sıra “Fransa için Amerikan Duası” isimli bir şiir göze çarpıyordu. Şiirinde Tanrı’ya “İnsan Haklarının Koruyucusu” sıfatıyla hitap eden anonim şair, ona “seçtiği ırkı sevindirmesi / ve KRALLARIN hükmüne artık razı gelmemesi” için yalvarıyordu. Şiirin mesajı açıktı: Fransız Devrimi’nin sonuçları, sadece Fransa’nın “yiğit kahramanları ve adil yöneticileri” için değil, insanların doğuştan bireysel haklara sahip olduğuna ve keyfi yöneticilerin devrilmesi gerektiğine inanan herkes için önem taşıyordu. Öte yandan şairin sözleri, 1789 yılında Fransa’da başlayan ayaklanmayı uzaktan yorumlamanın güçlüğü de gözler önüne seriyordu. Nitekim Kentucklyli yazar Devrim’i esirgemesi için Tanrı’ya sığınırken, Fransa’da devrimciler dinî ibadetleri yasaklıyor, yazar devrimcilerin eylemlerinin adaletinden övgüyle söz ederken Devrim Mahkemeleri adalet tanımının sınırlarını zorluyordu.¹

1789’da başlayan çarpıcı olayların üzerinden 200 yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, Fransız Devrimi’nin öyküsü, özgürlük ve demokrasiye inanan herkesi bugün de yakından ilgilendirmeye devam ediyor. Ne zaman dünyanın bir yerinde özgürlük hareketleri nüksetse, bu hareketlerin

¹ *The Kentucky Almanac, for the Year of the Lord 1794* (Lexington, 1793).

savunucuları 14 Temmuz 1789'da Bastille'i basan Parislilerin izinden gittiklerini iddia ediyorlar. 1789 yılının Ağustos ayında yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni okuyan herkes, modern demokrasilerin çerçevesini oluşturan bireysel özgürlük, yasalar önünde eşitlik ve temsili hükümet ilkelerini bir bakışta tanıyıyor.² Ne var ki Fransız Devrimi'ni düşündüğümüzde yalnız bunlar değil, devrime katılanlar arasında bölünmelere yol açan çatışmaları ve giyotinle gerçekleştirilen idamları da hatırlıyoruz. Diktatörlüğüyle hareketi sona erdiren karizmatik liderin iktidara yükselişi de benzer şekilde aklımızdadır. Bugün Lexington'daki çalışma odamdan Fransız Devrimi'ni anlamlandırmak, en az Kentucky Almanakı'nın anonim yazarı için olduğu kadar zor.

1970'li yıllarda akademisyenlik ve öğretmenlik kariyerime yeni başlamışken, öğrencilerin 1960'larda dünyanın farklı yerlerindeki üniversite kampüslerinde başlattıkları protesto hareketlerinin anısı zihinlerde hâlâ tazeydi. Bu hareketler, baskıcı bir toplumun başarıyla bertaraf edilmesinin en büyük örneklerinden biri olarak gösterilip 1917 Rus Devrimi ile yan yana konan Fransız Devrimi'ne karşı belli bir ilgi uyandırmışlardı. Ne gariptir ki o çalkantılı yıllarda Fransız Devrimi'nin kavranış biçimi oldukça sabit bir hattı takip ediyordu: Neredeyse tüm tarihçiler, devrime giden yolun, yükselen "burjuva" sınıfı tarafından döşendiği hususunda ve bu sınıfın siyasi ve ekonomik ilerlemenin önünü tıkayan eski "feodal" düzeni yıkmaya kararlı olduğu konusunda hemfikirdi.

Dünyanın dört bir yanından gelmiş araştırmacılarla birlikte

² Fr. "Déclaration des droits de l'homme et du citoyen"; İng. "Declaration of the Rights of Man and the Citizen": Bildirgenin gerek özgün ismi gerek İngilizce çevirisi "insan" değil, "erkek" terimini içermesine rağmen, çağdaş "İnsan Hakları" mefhumunun da tarihsel dayanaklarından biri niteliğindeki bu belge Türkçeye "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" şeklinde çevrilegelmiştir. Anlam bütünlüğünü sağlamak adına hem bu gibi belgelerde hem de dönemin düşünürleri veya siyasi figürlerinden yapılan alıntılarda mutlak hükümdarın karşısında bireyin haklarına vurgu yapmak için kullanılan "erkekler" (man/men) terimini "insanlar" olarak çevirmeyi seçtik (Örneğin "Tüm erkekler eşittir" yerine "Tüm insanlar eşittir" şeklinde). Kadınların kategorik olarak dışlandığı ve doğrudan erkeklerin kastedildiği bağlamlarda ise "erkek" terimini muhafaza ettik. (Çev.)

Fransız Devrimi'nin 200. yıldönümü şerefine gerçekleştirilen anma törenlerine katıldığım 1989 yılına geldiğimizde ise işler büyük ölçüde değişmişti. Doğu Avrupa'daki komünist rejimler artık tökezlemeye başlamış, Sovyetlerin ilhamını Fransız Devrimi'nden aldığı gerçeği Fransa'daki ayaklanmanın toplumsal ilerlemenin mi, yoksa totaliter aşırılıkların mı habercisi olduğu sorusunu gündeme getirmişti. Faal bir Fransız tarihçisi olan François Furet'nin polemik yaratan denemeleri, Devrim üzerine yapılan çalışmalardaki yaygın ortodoksiye meydan okuyordu. Furet söz konusu denemelerinde, başka şeyleri de ele almanın yanı sıra İngilizce konuşulan dünyadaki akademisyenlere konuya yeni bir gözle bakmaları çağrısında bulunuyordu.

1989 yılını takip eden onyıllarda Fransız Devrimi'nin gündeme getirmeye devam ettiği sorular bununla da sınırlı kalmadı. 1789 yılında Fransızlar, “bütün erkeklerin haklar bakımından özgür ve eşit doğup özgür ve eşit yaşadığını” ilan etmişlerdi. Peki ya kadınlar neredeydi? Amerikan Devrimi'nin başlangıcında, John Adams'ın eşi Abigail, Adams'a yazdığı ünlü mektupta ondan “kadınları unutmama[masını] ve onlara karşı atalarının davrandığından daha cömert ve lütüfkâr davran[masını]” rica etmişti.³ Oysa kadın hakları ve cinsiyetlerarası ilişkilere dair bugün hâlâ üzerinde durmaya devam ettiğimiz konular, Devrim döneminin Fransası'nda basında, siyasi kulüplerde, hatta ulusun yasama organında bile açıktan tartışılıyordu. Sözelimi modern feminizmin öncüsü sayılan Mary Wollstonecraft, “Kadın Haklarının Gerekçelendirilişi” isimli çığır açıcı eserini Devrim döneminin Parisi'nde yazmıştı fakat Fransız bir eleştirmenin de belirttiği üzere Paris'teki kadınlar, Wollstonecraft'ın hayal ettiği kadar bile fazlasını başarabileceklerini çoktan ispatlamışlardı.⁴ Bu dönemde yaşayan kadınlardan bazıları –oyun ve broşür yazarı Olympe de

³ 31 Mart 1776 tarihli mektup, Adams Family Papers (elektronik nüshası) içerisinde, Massachusetts Historical Society.

⁴ *Annales patriotiques et littéraires de la France*, 8 Haziran 1792 (bundan sonra *Annales patriotiques*).

Gouges, romancı ve salon sahibesi Madam de Staël, siyasetin arka odalarıyla iştigal eden Madam Roland ve mutsuz kraliçe Marie-Antoinette– yaygın bir karşılık bularak kayda geçirilen fikirleriyle önemli kamusal figürler hâline geldiler. Diğerleri ise kâh kitlesel ayaklanmalara katıldılar kâh ekmek fiyatlarına veryansın ederek etki uyandırdılar. Yeni evlilik ve boşanma yasaları kapsamında kimi kadınlar aile hayatındaki olası değişiklikleri memnuniyetle karşılarken, kimileri de devrimci erkeklerin Katolik Kilisesi’ni ortadan kaldırma çabalarını baltalamada kilit rol oynadılar. Tüm bunlar gösteriyor ki “kadınları hatırlamayan” bir Fransız Devrimi tarihi, eksiktir.

Diğer yandan, ırk ve kölelik meselelerinin Fransız Devrimi sırasındaki seyri, günümüzün dünyasında, geçmişte görmediği bir ilgi uyandırmaktadır. 1789 Fransası’nın denizaşırı imparatorluğunun dağılık adaları, haritaya bakıldığında İngilizlerin, İspanyolların ve Portekizlilerin mülklerine kıyasla epey cılız görünseler de esasen büyüklükleriyle ölçülemeyecek bir öneme sahiplerdi. 1787’de Fransa’ya ithal edilen malların %37’si sömürgelerden sağlanırken, ihracatın %22’sini de yine bu sömürgeler alıyordu. Dünyanın şeker ve kahve arzının yarısı, o dönem Fransız sömürgesi olan ve bugün Haiti’ye karşılık gelen Saint-Domingue’den tedarik ediliyordu. Bu kazancın kaynağı, tutsak siyah erkeklerin ve kadınların emeği idi. 1789 yılında, bağımsızlığını yeni kazanan 13 Amerikan eyaletindeki kölelerin sayısı 670.000 civarındayken, Karayipler’e ve Hint Okyanusu’na yayılmış Fransız şeker adalarında 800.000 köle bulunuyordu. Aslına bakılırsa Fransız sömürgelerine nakledilen Afrikalıların sayısı, tam da Fransız devrimcilerin “bütün erkeklerin haklar bakımından özgür ve eşit doğup özgür ve eşit yaşadığını” ilan ettikleri bu dönemde doruk noktasına ulaşmıştı. Fransız sömürgeleri ve bu sömürgelerdeki köleler Avrupa’dan çok uzakta olsalar da Fransa’daki düşünürlerin zihinlerini meşgul ediyorlardı. *Abbé*⁵ Guillaume Raynal’ın sömürgecilik ve kölelik karşıtı pasajlar da içeren ve ciltler

⁵ Fr. Fransız başrahipleri için kullanılan unvan. (Çev.).

dolduran çalışması *İki Hint Adasının Tarihi*, devrim öncesi yılların çok satılan kitapları arasında yer alıyordu. 1788'de Marie-Antoinette, "Madam de Boisnormand'ın melezi" diye anılan ve oğluna oyun arkadaşılığı eden Jean-Pierre'e yaldızlı bir saat hediye edilmesine izin vermişti.⁶ Diğer yandan özgürlük ilkeleri ile sömürgelerin taşıdığı ekonomik önemin nasıl bağdaştırılacağı sorusu, 1790'lar boyunca devrimci liderlerin aklını kurcalayacaktı. Her ne kadar hummalı tartışmaların ardından köleliğin kaldırılmasına ve her ırktan insanın tüm haklarının eksiksiz bir şekilde tanınmasına karar verildiyse de bu ancak 1804 yılında Amerika'daki ilk bağımsız siyah ulusun kurulmasıyla sonuçlanacak "Haiti Devrimi" başladıktan ve tarihin en büyük köle ayaklanması yaşandıktan sonra mümkün olacaktı. Daha önce ihmal edilen bu konulara hak ettiği ilgiyi gösteren bir Fransız Devrimi tarihi, hareketin anlamına ilişkin kavrayışımızı kökten değiştirmektedir.

Yüzyılımızın başında geleneksel siyasi kurumların yaygın bir biçimde sorgulanmasına yol açmış olaylar, bizi bir kez daha Fransız Devrimi'ne geri götürmektedir. Devrim döneminde ekonominin küreselleşmesinin ve serbest ticaretin yol açtığı sonuçlara karşı yükselen protestolar, günümüzün toplumsal hareketlerinin talepleriyle ürkütücü bir benzerlik sergilemektedir. Fransız devrimciler, hükümetin halkın iradesini temsil etmesi gerektiğini savunmaları itibarıyla hem modern siyasi demokrasinin hem de modern elitizm düşmanı popülizmin öncüleridir ve 1790'larda Fransa'da meydana gelen olaylar, bu ikisi arasında doğabilecek çatışmaları canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bugünün dünyası militan milliyetçiliğin yeniden canlanmasıyla baş etmeye çalışırken, Fransız Devrimi'nin "ulus" kelimesini patlamaya hazır bir güce nasıl dönüştürdüğünün hikâyesi kuşkusuz yeniden ve dikkatle ele alınmalıdır. Diğer yandan, devrimin gerek dinin toplumda nasıl bir yer işgal etmesi gerektiği konusunda başlattığı şiddetli

⁶ Paul Butel, *Histoire des Antilles françaises* (Paris: Perrin, 2007), ss. 150-151; Pierre Bardin, "La population noire dans le Paris du XVIIIe siècle," <http://www.ghccaraibe.org/articles/2015-art20.pdf>.

tartışmalar, gerekse topluma seküler değerlerin dayatılması çabası sırasında karşı karşıya kaldığı güçlü direniş, bizim zamanımızın çatışmalarının da bir habercisidir. Dahası, iletişim ortamında bir dönüşüm yaşandığı hissi, bugünün insanları için geçerli olduğu kadar Fransız Devrimi'ne katılanlar için de geçerliydi. Sözelimi gazetelerin ve broşürlerin sayısındaki artış, o dönemde de zamanın hızlandığı izlenimini yaratmış ve siyasi gerçekleri söylentilerden ayırmayı zorlaştırmıştı. Fransız Devrimi'nin tarihi, mevcut düzeni kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırma denemesi sıfatıyla ele alındığında ise yıkımın siyasi bir program hâline geldiği günümüzle her zamankinden çok daha ilişkili hâle gelmektedir. Kendi yıkım deneyimimiz, Terör Saltanatı ile Napolyon'un yükselişindeki beş yılda hareketin kazanımlarını kaybetmeden toplumu istikrara kavuşturmayı hedefleyen devrimcilerin çabalarına dair yeni bir anlayış geliştirmeyi de mümkün kılmaktadır.

Fransız Devrimi, halkın ilgisinin iyi ile kötü arasındaki keskin karşılaşmaları konu alan melodramatik oyunlara ve romanlara yöneldiği bir anda gerçekleşmişti. Devrim'i konu alan tarihsel anlatılar da genellikle bu örüntüyü takip ederler ama bu anlatıların yazarları hangi figürlerin ve hareketlerin kahraman, hangilerininse kötü karakter olduğu konusunda hemfikir değildir. Devrim üzerine yazıp çizen bir bilgin olarak kendi tuttuğum yol ise beni devrim döneminin kadınları ve erkekleri hakkında daha dengeli bir görüş geliştirmeye yöneltti. Fransız Devrimi'nin tarihine yönelik ilk araştırma projelerim, devrime karşı çıkan yazarlara ve gazetecilere odaklanıyordu. Muhafazakâr felsefelerini hiçbir zaman benimsememiş olsam da zeki ve belagatli insanların benim tartışmaya dahi açmayacak kadar aşıkâr bulduğum özgürlük ve eşitlik ideallerine hararetle bir şekilde karşı çıktıklarını öğrenmek, benim için bir meydan okumaydı. Devrim dönemi gazeteciliği üzerine çalışmalarımı genişlettikçe hareketi destekleyen, hatta hareketin yeterince ileri gitmediğini düşünen yazarlarla karşılaşacak, Devrim sırasında sesleri en çok çıkan Jean-Paul Marat ve

takma adıyla Père Duchêne gibi demokrasi taraftarlarının aynı zamanda açıktan şiddetin en ateşli savunucuları olmaları paradoksuyla cebelleşecektim.

Akademik kariyerimin ortasında, 1794 yılında Fransız devrimcileri köleliği kabul edilemez bir insan hakları ihlali olarak niteleyip sömürgelerdeki siyah nüfusun Fransız yurttaşları sayılması gerektiğine hükmeden tarihsel bildirgeyi ilan etmeye götüren yolun taşlarını döşemiş dramatik olayların peşine düşmüştüm. Fark ettim ki Devrim, bariz anlamıyla siyah/beyaz bir dram olsa da kahramanlar ile kötüler arasında basit bir yüzleşme de değildi. Fransa'daki kölelik karşıtı reformcular, köleliğin ve ırkçı önyargıların adaletsizliğinin farkındaydılar ama bu reformcuların önemli bir kısmı siyahların özgürlüğe henüz hazır olmadıklarından o kadar eminlerdi ki öne sürdükleri ilkelerden bugün bizim doğal bulduğumuz sonuçları çıkarmakta tereddüt ediyorlardı. Fransız sömürgelerindeki baskıya başkaldıran siyahlar da Fransız devrimcileri her zaman müttefikleri olarak görmüyorlardı. Örneğin Fransa'nın en büyük ve en değerli denizaşırı sömürgesini bağımsızlığa taşıyan hareketin ana figürü olan Toussaint Louverture, Fransızlara hitaben yaptığı konuşmada, devrimcilerin onlara sunmaya razı geldikleri özgürlük için değil "başka bir özgürlük" için savaştığını söyleyecekti.

Okurların bu sayfalarda karşılaşacağı yüzlerce figürü basitçe tasvir etmek pek mümkün değil. Sözgelimi XVI. Louis ve Marie-Antoinette özgürlük ve eşitlik gibi devrimci ilkeleri kavrayamıyorlardı ama ulusun köklü kurumlarını koruyup kollamayı görev biliyorlardı ve bu görevlerine samimiyetle bağlıydılar. Mirabeau'dan Robespierre'e varıya önde gelen devrimciler takdire şayan ilkelerin savunuculuğunu yapmışlardı ama Devrim uğruna aldıkları tedbirler çok sayıda insanın hayatına da mal olmuştu. Sıradan erkekler ve kadınlar ise hem Bastille Baskını gibi cesaret gerektiren eylemlere hem de 1792 Eylül Katliamları'nın da dâhil olduğu insanlıkdışı zulümlere imza atmışlardı. Tüm bu insanların üzerinde muta-

bık olabilecekleri tek bir şey vardıysa bu, genç devrimci yasa koyuculardan Louis-Antoine de Saint-Just'ün şu sözlerindeki doğruluk payıydı: “Olayların gücü, belki de bizi asla öngöremediğimiz şeyler yapmaya zorladı.”⁷

Fransız Devrimi'nin hâlâ güncelliğini koruması, 1789 olaylarının basitliğinin bir belirtisi olmadığı gibi, bu olayların günümüzün sorularına net cevaplar sunabilecekleri anlamına da gelmemektedir. Kadınların Devrim'de rolüne, devrimcilerin ırk ve kölelik üzerine girdiği tartışmaların önemine ve devrimci siyasetin demokrasinin bugünkü ikilemelerine o zamandan nasıl yön verdiğine ilişkin yeni bakış açıları, devrimci hareketi yeni bir gözle görmemize olanak tanıyabilir ama Devrim'in mesajı ve sonuçları belirsizliğini hâlâ korumaktadır. Özgürlük ve eşitlik, o zaman olduğu gibi bugün de farklı insanlar için çok farklı anlamlara gelmektedir. Devrim'den alınacak en önemli derslerden biri, ilkin eleştirel muhafazakâr Edmund Burke'ün üstüne basa basa izah ettiği ve daha sonra 19. yüzyılın büyük siyaset kuramcısı Alexis de Tocqueville'in de güçlü bir şekilde dile getirdiği gibi, eylemlerin istenmeyen sonuçlar doğurmasının kaçınılmaz olduğudur. Devrim'den çıkarılabilecek bununla aynı derecede önemli bir diğer ders ise tüm risklere rağmen özgürlük ve eşitlik için savaşmanın gerekli olduğudur. Devrim'in kendi ilkelerinin için bir unsuru olan bireysel haklara saygı, bizi hem ona karşı çıkanların da insan olduğunu tanımaya hem de hareketin kendi vaatlerini her zaman yerine getirmediği yönündeki itirazlarını dillendirmek için bedel ödeyenlerin görüşlerini dikkate almaya zorlamaktadır. Fransız Devrimi, tüm eksikliklerine rağmen, demokrasi mirasının hayati bir parçası olmaya devam ediyor.

⁷ Saint-Just, II. Yıl 8 vent. tarihli konuşma, Charles Vellay, der., *Oeuvres complètes de Saint-Just*, 2 cilt içerisinde (Paris: Charpentier and Fasquelle, 1908), 2: s. 238. Fransızların devrim takvimini standart miladi takvime çevirmek için yöntemler gösteren birçok internet sitesi vardır. Örneğin, bkz., Napoléon & Empire, www.napoleon-empire.com, ve French Revolutionary Calendar, www.windhorst.com/calendar.

Milan'ı işgal ettiğinde, zaferini kutlamak için düzenlediği kamuya açık bir törene yereldeki ruhban sınıfı üyelerini de çağırmış ve “Fransa ile Kilise'nin lideri arasında tam bir uzlaşmaya varmaya mani olan her engeli ortadan kaldırmak[tan]” bahsetmişti.²⁹ 1800'de seçilen yeni Papa VII. Pius, Fransa'nın İtalya'yı işgal ettiği 1797'de Kilise ile cumhuriyetçi fikirlerin bir arada yaşayabileceğini işaret etmişti. Bonapart'ın Kilise'nin yeniden tesisi için müzakereleri başlatmak yönündeki “kutlu ve hayırlı kararı” hakkında bilgilendirildiğinde, buna olumlu yanıt verecekti. Bonapart Devlet Konseyi'nin üyelerinden birine açıkladığı üzere, aslında Papa'yı *émigré* konumundaki söz dinlemez ruhban sınıfını hizaya getirmek için kullandığı tek taraflı bir pazarlık tasarlamıştı. “İnsanların bir dine ihtiyacı var. Bu din hükümet denetimi altında olmalıdır. Şu anda Fransız ruhban sınıfını İngilizlerin satın aldıkları elli *émigré* piskopos yönetiyor. Bunların nüfuzu ortadan kaldırılmalıdır. Bunun içinse Papa'nın otoritesi gerekiyor.” Fransa'da Kilise'ye hukuki bir koruma sağlanmasının karşılığında, Papa'nın Fransız Kilisesi'ndeki bütün piskoposlara görevlerinden istifa etmeleri emrini vermesini sağlayacaktı. Bu hem Devrim'e muhalefet etmek için sürgüne gitmiş olanları hem de anayasaya göre kilisenin lideri olan Henri Grégoire gibi Medeni Anayasa'yı benimsemiş olanları kapsayacaktı. Yeni düzenle yola devam etmeye niyetli olanlar sonrasında tekrar atanacaklardı. Bonapart, bir Devlet Konseyi üyesine, “Papa Kilise'nin mallarının satışa çıkarılmasını onaylayıp Cumhuriyet'i kutsayacaktır” demişti. Kararlılığının Katoliklikle kişisel bağlarından kaynaklanmadığı yönünde güvence veriyordu o üyeye: “Benim bir Papa taraftarı olduğumu söyleyeceklerdir; oysa ben hiçbiri değilim. Halkın iyiliği için nasıl ki Mısır'da Müslüman oldum, burada da Katolik olacağım.”³⁰

²⁹ Aktaran Nigel Aston, *Religion and Revolution in France, 1780-1804* içerisinde (Washington, DC: Catholic University Press, 2000), s. 320.

³⁰ Aktaran Rafe Blaufard, *Napoleon: Symbol for an Age* içerisinde (New York: